

HONDARRIBIA / FUENTERRABÍA TOPONIMO(AR)EN GAINEAN

Iruñean, 2007ko maiatzaren 11n

Patxi Salaberri

Vinsonek (1909: 352) eman diren azalpen etimologiko errazegien artean *Ondarrabia* aipatzen du, eta «deux sables» «bi hareak, bi legar» ezin itzul daitekeela zehazten. Pixka bat aurrerago (ibid., 354) izen honen bukaeran *bia* dagoela dio, *Beobia* eta *Urtubia*-n bezala, eta bere buruari galdegiten dio amaiera hori ez ote den latineko *via*-ren egokitzapenen bat, *bide*-rekin loturik dagokeena. Ondorioz «voie sur le sable» «hondarraren gaineko bidea» itzultzen du, baina badirudi, *Beobia*-ren kasuan bezala, zalantzan dagoela azkenean osagai hori *gué* ez ote den, *ibia* alegia.

H. Gavelek (1935: 631-32) erraten du herriaren izena *Ondarrabia* edo *Ondarrabi* (aldaera laburtua) dela euskaraz, eta hizkuntza honen bidez azal daitekeela: osagaiak *ondar* «hondakina», «hareak», «hondartza» (< *ondo* < *fundum*) eta *ibai* «[le] fleuve [plein] de sable» edo *ibi* «[le] gué de sable» dirateke, edo, beharbada, *ondar* eta *obi* «hobia», «zuloa», «hutsunea» hitzaren ordez egoten den *abi*; azken kasu honetan «le creux de sable» litzateke toponimoaren erranahia. Hiruretarik lehena, *ibai*-ren bidezkoa, iruditzen zaio onesten zailena, *ai* > *i* laburtzearen lekukotasunik ez dagoelako, Hondarribi aldeko hizkeran. Beste biak onargariagoak direla uste du, baina oztopoa ere bada, haren irudiko, ontzat hartzeko: ez dakusa garbi nola *Ondarrabia*-tik atera zitekeen espainoleko *Fuenterrabía* egokitzapena, ez eta ere *fuelle* «iturria» hori zeri zor zaion. Aise errazagoa izanen litzateke kontua, haren irudituan, baldin eta gaztelaniako izena erdiesteko gaskoi zaharreko *hont*-etik abiatuko bagina, hots, *Hont-arrabía* ebakitzen zen *Font-arrabía* hartuko bagenu abiapuntuzat. Kasu honetan frantseseko *Fontarabie* izen horren atxikitzea besterik ez litzateke, dardarkari anizkuna bakun bihurtu eta ondoan; *Ondarrabia*, bestalde, gaskoiko forma haren euskaratzearen ondore zuzena litzateke. Azalpen honi autoreak berak dakuskion alderdi txarra *-arrabía* hori behar bezain argi ez egotea da, baina frantseseko *Font-ravine*-ren baliokidetzat hartzea proposatzen du, hots, «iturri baserreka», osagaien hurrenkeraz deus erraten ez badu ere.

Menéndez Pidal filologo entzutetsuak, *Orígenes del Español* liburu eza-gunean (1986 [1926]: 536), latineko *rapidu*-k gaztelanian izan dituen ondo-

rengoak aztertzean erraten du «eboluziorik ugariena» den *rábío* forma *rabia*-rekiko homonimiaz galdu zela, eta bakarrik hizkuntza zaharrean eta toponimian atxiki zela. Aipatzen dituen leku izenak Santanderko *La Rabia*, Oviedoko *Rabias*, Portugalgo *Rabia*, *Arrabia*, *Raiva* eta Euskal Herriko *Fuenterrabía* dira. Azkeneko hau dela eta, ikusten du azentua tokiz kanpo dagoela, hots, ez dela, etimologiaz legokiokkeen moduan, *Fuenterrabia* erraten, eta hau justifikatzeko azaltzen du Euskal Herrian indar azentua ezezaguna dela. Hau ez dator bat bost urte lehenago, 1921ean Bilbon eman eta 1962an argitaratutako hiztealdian erraten duenarekin (43-44. orr.), hartan «seudorromanización» deitzen baitzuen *Ondarrabia* toki izena *Fuenterrabía* bihurtu izana.

Koldo Mitxelenak *Apellidos Vascos*-en lehen argitaralditik (1953tik beraz) osagaitzat (*h*)*ondar* duten toponimoen artean sartzen du *Ondarrabiya* (490. sarrera), hots, egun *Hondarribia* forma arautuarekin ezagutzen dugun hiribilduaren izena. Lan honen ondoko argitalpenetan Menéndez Pidalen hipotesia, etimotzat **Fontem rapidum* ematen duena, «absolutamente inacceptable» iruditzen zaio, Donostiako foruan agertzen den *Ondarribia* (edo *Undarribia*, *Hundarribia*) aldaera erabat gardena delako (*hondar* + *ibia*), eta osagai horiek beste euskal toponimo frankotan ere agertzen direlako: *Ondarreta*, *Ondarزابال*, *Undarrağa* (*hondartza* izen arruntaz landara) batetik, eta *Arribi*, *Astibia*, *Oñatibia*, *Zaldibia* eta abar bestetik.

Erreterriako hizkuntzalariak lan berean azaltzen duen bezala, Gipuzkoako hiriburuko foruaren tradizio «eskuidatzia» akastuna da eta berak uste du *Hundarribia* hobetsi behar dela, *Undarabia*-ren aldean. 1964an kaleratutako *Textos Arcaicos Vascos*-en (3.1.12), Zaldibiak eta Isastik biltzen dituzten *Ondarrabian zana*, *Ondarribira sana* aipatu ondoan, segurutzat jotzen du *Ondarribia* aldaera *Ondarrabia* baino zaharragoa dela, eta iritzi bera plazaratzen du *FHV*-n (390. or.).

Donostiaren fundazioa 1180 ingurukoa da Orellaren arabera, baina foruaren kopiarik zaharrena Juan de Sorola eskribauak 1474an egin zuena da, eta bertan *Hundarribia* ageri da, Mitxelenak dioenez (*AV*, 490). Hondarribiko bereko udal artxiboan, berriz, herri izenaren erdarazko aldaera azaltzen zaigu, harritzekoa ez dena bestalde, Euskal Herriko herri izen anitzen euskal aldaera ez baitugu sekula dokumentu ofizialetan aurkitzen, euskara administrazioaren hizkuntza behin ere izan ez delako, jakina den bezala. Hauek dira leku-kotasun horietako batzuk (Larrañaga & Tapia, 1993):

«... sobre discordia que era entre el conçejo de Fuenterrauia de una parte e Juan Martin señor de Lastola de la otra» (1299, 7, 12. or.).

«... los nuestros montes que son en termino d'Oyarçun e de Yrun Yrançu y de Fuenterrauia» (1328, 13, 22. or.).

«... que no les enbarguen en la canal de Fuenterrauia [...]» (1328, 13, 24. or.)

«San Sebastian y Fuenterravia e Villanueva de Oyarçun» (1397, 25, 51. or.)

«... desde el rio de Oyarzu hasta el rio de Fuenterrauia y de peña de'Aya hasta la mar» (1399, 26, 73. or.).

«... e de la dicha villa de San Sebastian azia la parte de Fuenterrabia asta el licle o punta de Amuayça» (1432, 31, 95. or.).

Batzuetan euskarazko eta erdarazko aldaeren artekoa irudi duen *Fontarrabia* azaltzen da:

«Primo. dixo q[ue] debe al conçejo dela villa de fontarrabia [...]» (1541, Elizondoko protokoloak, 1, 89-1).

«... gobernador de fontarrabia, tierra de labort» (1542, Doneztebeko protokoloak, 9).

Inoiz bestelako aldaeraren bat ere agertzen da (*fuentarravia*, 1581, Doneztebeko protokoloak, 42) (1).

* * *

Orain artekoak gogoan harturik honako baieztapen hauek egin daitezkeela, uste dut:

1. *Hondarribia* toponimoak azalpen argia eta koherentea du euskal toponimian, *hondar* edo *ibia* osagaiak dituzten leku izenak ugariak direlako. Oroitu beharra da Bidasoan, gorago, *Behobia* (*Beoybia* ere dokumentatzen da) edo *Pausua* dagoela, eta Donostian *Ondarreta*.
2. Garai batean izen honek hasperenketa zukeen (cf. *Hundarribia*) eta erraza zatekeen eskribauek euskal toponimoaren lehen osagaiaren aspirazioa latineko *fontem*-en ondorengoek berandu arte izan zutenarekin nahastea.
3. Gaztelaniazko azentuaketa ez dator bat alegiazko etimoak zuenarekin, ez eta honen ondorengoek, beste leku batzuetan, egun dutenarekin. Ez dirudi ustezko toki-aldatzearen hobena euskal azentuaren gain eman daitekeenik.
4. Lehen osagaitako latineko *fontem* duten erdal toponimo zaharrek aldaera laburtua izan ohi dute, eta diptongatugabea, azentugabea baita (*Orígenes*, 222-223): *Fonseca*, *Fontecha*, *Hontoria* eta abar. *Fuenterrabia*-ren kasuan ere *Fon-* edo (*H*)*on-* espero genuke toponimoa jatorrizkoa balitz, hots, *fontem rapidum*-etik edo, generoa aldatuz, *fontem rapidam*-etik atera balitz.
5. *Ondarrabia* aldaera aise azal daiteke *Ondarribia*-tik abiaturik, asimilazioz.

(1) Azken datu hauek Andres Iñigori zor dizkiot.

6. (*H*)undarribia forma ere erraz azaltzen da (*H*)ondarribia-tik abiatzen bagara (cf. (*h*)undar «hondarra», *huntan* «honetan», e.a.).
7. Dokumentazioan lehenik eta gehienik erdarazko aldaera agertzea hagitx arrunta eta ohikoa da gurean, euskara administrazio hizkuntza inoiz izan ez delako.
8. Egungo aldaera arautua, *Hondarribia*, «etimologiko»tzat har daiteke, hasierako grafeman ikusten den bezala.
9. Bukaerako *-a* hori artikulua da etorkiz, eta, izen arruntetan agitzen den moduan, erori egiten da zenbait deklinabide kasutan: *Hondarribiko*, *Hondarribira*, *Hondarribitik*...

BIBLIOGRAFIA

- GAVEL, H. (1935): «Le nom de Fontarabie est-il d'origine gasconne?», *Mélanges de Littérature, d'Histoire et de Philosophie*, 629-633.
- LARRAÑAGA, M. ETA TAPIA, I. (1993): *Colección Documental del Archivo Municipal de Hondarribia. Tomo I (1186-1479)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 48, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1962): *En torno a la lengua vasca*, Espasa-Calpe argentina, Buenos Aires.
- (1986 [1926]): *Orígenes del Español*, Espasa-Calpe, Madril, hamargarren argitaraldia.
- MITXELENA, K. (1953): *Apellidos Vascos (AV)*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia. Txertoa argitaletxeak 1997an hiri berean egin-dako edizioa ere (bosgarrena) erabili dugu.
- (1964): *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, Madril.
- (1990 [1961]): *Fonética Histórica Vasca*, «Julio Urkixo» Euskal Filología Mintegiaren Gehigarriak IV, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, laugarren argitaraldia.
- ORELLA, J.L. (2001): «El fuero de San Sebastián y su entorno histórico», in *Relaciones medievales entre Gasconia y Guipúzcoa: la diócesis de Pamplona y de Bayona. Medieval relationships between Gascony and Guipúzcoa: the diocese of Pamplona and Bayonne. Jornadas de reflexión sobre la Eurociudad Vasca Baionne-San Sebastián*, *Azkoaga. Cuadernos de Ciencias Sociales y Económicas* 11, 93-212.
- VINSON, J. (1909): «Importance des noms topographiques, lieux-dits, etc., pour l'étude de la langue basque», *RIEV* 3, 349-356.